

Una antropologia (aplicada) de la mort

Jordi Moreras Palenzuela

Professor lector Serra Húnter

Departament d'Antropologia, Filosofia i Treball Social.

Universitat Rovira i Virgili

jordi.moreras@urv.cat

<https://orcid.org/0000-0002-8557-821X>

Els assessoraments tècnics que s'elaboren per encàrrec d'institucions públiques o privades formen part del divers calaix de transferència de tecnologia i coneixement. En la valoració general de la tasca acadèmica i investigadora, les activitats de transferència juguen un paper modest enfront de la recerca bàsica competitiva, la docència i la gestió. Soc de l'opinió que cal reivindicar el valor d'aquestes activitats, no només en termes de retorn a la societat del coneixement acumulat des de l'acadèmia per enfortir-ne l'impacte social, sinó també com una pràctica fonamentalment professional que ens habilita per atendre les necessitats que es formulen des de la societat i que, a més, ofereixen un camp de formació i pràctica per a futurs investigadors. Des de la meua experiència professional desenvolupada abans (i durant) la meua incorporació a la Universitat Rovira i Virgili com a docent, puc afirmar que és dins d'aquest àmbit en què l'antropologia pot créixer com a disciplina professional i com a ofici per a molts joves investigadors, ben preparats i motivats, però que no sempre poden optar a les migrades oportunitats que el sistema universitari i de recerca català i espanyol poden oferir. La professionalització de l'antropologia a Catalunya ha de fer-se fora dels àmbits estrictament acadèmics, tal com avui dia estan demostrant molts professionals que han après a moure's dins del complex entramat d'institucions públiques i privades.

En continuïtat amb una pràctica professional que vaig encetar a mitjans dels anys 2000, des de l'any 2021 fins a l'actualitat he anat encadenant un seguit d'encàrrecs d'administracions públiques i entitats privades al voltant de l'atenció de la diversitat en l'àmbit funerari. Com és ben cone-

gut, la mort —com la resta de les situacions de la vida— es troba subjecta a pràctiques significatives que són pròpies de cada societat, que acaben sent instituïdes per tal d'establir la cura adequada amb relació als mateixos difunts. Els “altres difunts”, aquells que no s'emparen dins de la manera en què hom concep i respon a la mort, als quals dècades enrere es denegava la sepultura dins del cementiri, representen avui dia un problema que cal gestionar: un problema per saber què cal fer, com atendre el cos, si s'ha d'inhumar (i com, quan i on) o si s'ha d'incinerar, o tractar de qualsevol altra manera. I tot això sense oblidar el dol dels familiars i propers al difunt, que també requereixen ser tractats amb diligència i dignitat. Des del punt de vista de les institucions públiques, l'atenció a la diversitat representa un problema que cal gestionar, mitjançant l'aplicació de procediments burocràtics basats en marcs legals i pràctiques que acaben esdevenint normes. El que per a nosaltres és un factor constitutiu de la comprensió antropològica de la realitat social —la pluralitat—, per a altres sectors (especialment els que se situen dins l'àmbit de la gestió pública) esdevé un escull que cal saber manejar.

Davant aquesta lògica de partida, la resposta com a antropòlegs i antropòlogues no ha de ser desplegar el nostre bagatge teòric i conceptual sobre la mort i el morir, citant a Hertz, Van Gennep, Catedra o Thomas. La nostra primera habilitat professional com a investigadors ens ha de portar a comprendre aquelles preguntes que componen l'encàrrec d'assessorament que hem de fer (i que suposen la definició de la “problemàtica” que ens demanen “resoldre”), però també cal aplicar-se en una segona habilitat que ens permeti desplaçar doblement la nostra mirada analítica, tant vers el subjecte concret d'estudi, com també respecte al conjunt d'arguments i visions que són enunciades des d'aquelles instàncies que reclamen el nostre assessorament expert. Poder observar en primera línia la manera en què es pensa la realitat social des dels àmbits encarregats de gestionar-la és una oportunitat que qualsevol investigador ha de poder aprofitar.

La pandèmia del coronavirus va generar una sobremortalitat que va posar a prova les capacitats de resposta dels sistemes funeraris arreu del món. El mes d'abril del 2021 vaig rebre l'encàrrec de l'Asociación Nacional de Entidades y Empresas Municipales de Servicios Funerarios y de

Cementerios (AFCM) per tal de poder fer un estudi sobre el futur dels cementiris. El resultat va ser l'informe "Propuestas para los cementerios del futuro" (maig-setembre 2021), elaborat sobre la base de vint entrevistes amb professionals del món funerari espanyol i tres grups de discussió (amb un total de vint-i-nou participants) formats per persones totalment alienes a aquest món, per tal que expressessin el seu punt de vista sobre la mort i les funcions actuals i futures dels espais cementirials. Aquesta doble combinació entre coneixement expert i profà, en un context encara marcat per l'impacte d'una pandèmia que encara era present, va estimular l'expressió d'arguments substantius per pensar sobre les necròpolis amb les quals convivim.¹

La sobremortalitat pandèmica va tenir un impacte singular en el cas dels difunts de confessió musulmana. Amb un escàs nombre de recintes reservats en cementiris municipals (una quarantena a tot Espanya, només dos a Catalunya, en temps previs a la pandèmia), i amb una pràctica molt estesa de repatriació dels cossos al seu país d'origen, el tancament de fronteres decretat per alguns països musulmans (en concret, el Marroc) entre els mesos de març a juny del 2020 va impossibilitar aquesta repatriació.² Molts ajuntaments espanyols varen haver d'habilitar mesures d'urgència per inhumar aquests difunts i és per això que el Servei de Convivència, Diversitat i Cicle de Vida de la Diputació de Barcelona em va encarregar un seguit d'assessoraments per a municipis de la província de Barcelona (entre finals del 2021 i mitjans del 2023) per tal de pensar en l'habilitació d'aquests recintes reservats per a les inhumacions musulmanes. En concret, es van assessorar els ajuntaments de Tona i Manlleu (ambdós d'Osona) i els consells comarcals del Vallès Oriental i d'Osona. A banda d'aquests encàrrecs, l'empresa pública Funerària de Terrassa SA també va sol·licitar un assessorament per tal d'identificar les noves necessitats funeràries (entre elles, les religioses) que caldria contemplar en la futura ampliació del cementiri municipal.

¹ El resultat d'aquest informe es va sintetitzar en l'article de Moreras, J. (2023) "Cemeteries in Spain during the covid-19 pandemic. Complementary notes on expert and lay knowledge" *Revista Internacional de Organizaciones*, 30: 129-153. <https://doi.org/10.17345/rio30.129-153>.

² Per a una anàlisi d'aquesta situació, vegeu Moreras, J. (2023) "Enterrement dans des cimetières privés versus rapatriement: un tournant dans les pratiques en Espagne?" *Études sur la mort*, 158: 71-88.

Des de l'àmbit de govern autonòmic, vaig rebre un doble encàrrec de la Direcció General d'Afers Religiosos de la Generalitat de Catalunya, el primer vinculat amb les experiències europees amb relació a l'atenció de la pluralitat funerària ("La gestió de la diversitat religiosa i cultural als cementiris europeus. Propostes a aplicar en el cas de Catalunya", abril-novembre 2021) i el segon ("Present i futur de les inhumacions segons el ritu musulmà a Catalunya. Estat de la qüestió i propostes tècniques d'actuació per a cementiris municipals i comarcals", maig-novembre 2023) per fer un balanç qualitatiu de la situació actual dels espais destinats als difunts musulmans després de les actuacions realitzades durant la pandèmia, seguit d'unes propostes per a la creació de més recintes específics que permetin garantir l'atenció funerària d'aquesta comunitat religiosa.

Encara queda molt per fer amb relació a la incorporació de la pluralitat en l'àmbit funeràri. Tot i existir un marc legal que garanteix la llibertat religiosa en les atencions funeràries, segueixen existint dèficits quant a espais, però també en pràctiques que no són contemplades dins de la normativa legal o dissonàncies entre diferents maneres d'entendre i abordar la mort. Es requereix una perspectiva en termes d'acomodació entre normes i pràctiques, que explori els marges i les adaptacions que poden fer-se per tal d'afavorir una mirada inclusiva en cementiris i serveis funeràris. És a partir d'aquesta perspectiva que es plantegen els projectes encarregats per la Fundación Pluralismo y Convivencia, adscrita al Ministeri de la Presidència, Relacions amb les Corts i Memòria Democràtica. En primer lloc, una proposta que va ser seleccionada dins de la convocatòria del 2022 d'ajuts per a la promoció del coneixement i acomodació de la diversitat religiosa, amb el títol de "Programa de formació sobre legislación funeraria y diversidad dirigido a profesionales del sector funerario y representantes de confesiones religiosas" (juny-desembre 2023), que vol introduir els professionals funeràris en l'atenció a la pluralitat funerària i formar els representants de les confessions religioses en termes de legislació funerària. Aquest projecte de formació s'organitza amb el suport de l'AFCM. El segon projecte té una orientació qualitativa i vol saber què és el que pensen sobre la mort els joves espanyols

que formen part de les diverses tradicions religioses presents a la societat espanyola (“¿Qué piensan los jóvenes españoles sobre la muerte? Una aproximación en clave de pluralidad religiosa y cultural”, juny 2023-juny 2024). Sobre la base d’una sèrie de grups de discussió es vol conèixer la manera en què els joves pensen l’experiència de la mort —de quina manera pensen el fet que hagin de reproduir les pràctiques que han après dels seus pares— i com hauran d’abordar-la en un futur per acomiadar-se dels seus éssers estimats. És un estudi clarament exploratori davant l’absència de contingut empíric sobre aquesta qüestió i que ha servit per saber com les administracions públiques han de garantir uns serveis funeraris dignes i respectuosos amb les respectives conviccions dels difunts i les seves famílies.

Tot aquest seguit de projectes realitzats (o en vies de realització en el moment en què s’escriuen aquestes línies) serveix per consolidar una línia de recerca que podria situar-se a mig camí entre l’antropologia aplicada i l’antropologia professional. De manera complementària, els projectes esmentats³ contribueixen a la definició d’un programa de recerca sobre diversitat funerària que no es limita a la descripció d’aquesta diversitat (amb l’explicació del que “normativament” conforma les pràctiques funeràries diverses), sinó que explora les friccions que es formulen quan les pràctiques específiques no s’ajusten als marcs legals existents. En les contradiccions entre normes i pràctiques, sempre seguirem trobant una font inesgotable de dades etnogràfiques que caldrà seguir analitzant amb cura i atenció.

---

³ Cal dir que tots aquests projectes de recerca han estat gestionats a través de la Fundació Universitat Rovira i Virgili i que, gràcies als seus tècnics, s’han pogut dur a terme de manera molt eficient tots els procediments administratius necessaris. Vull agrair especialment la dedicació de Xavier Ruiz Edo, que ha estat el referent de la FURV en tots aquests projectes.